

Η Θεραπευτική των Ψυχιατρικών Νόσων κατά την Μετά-Ιπποκρατική Αρχαία Ιατρική

Σ. ΚΩΤΣΟΠΟΥΛΟΣ*

Περίληψη

Οι ιατρικές πραγματείες διακεκριμένων ιατρών της ύστερης αρχαιότητας και των πρώιμων Βυζαντινών χρόνων παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις έννοιες των ψυχιατρικών νόσων και την θεραπευτική τους αντιμετώπιση κατά τη χρονική αυτή περίοδο. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια σύντομη ανασκόπηση των απόψεων για τις ψυχιατρικές νόσους και την αντιμετώπιση τους που διατυπώθηκαν από τον 1ο μέχρι το 7ο μΧ αιώνα. Ερευνώνται οι πραγματείες των ιατρών: Αρεταίου Καππαδόκου [1], Caelius Aurelianus [2], Ρούφου Εφεσίου [3], Γαληνού εκ Περγάμου [4], Οριβασίου εκ Περγάμου [5], Αετίου Αμιδηνού [6], Αλεξάνδρου Τραλλιανού [7] και Παύλου Αιγινήτου [8]. Η πραγματεία του Caelius Aurelianus στα λατινικά αποτελεί κατά τον ιστορικό Nutton [9] συντομειμένη απόδοση πραγματείας του προγενέστερου Σωρανού Εφεσίου της οποίας το πρωτότυπο δεν έχει διασωθεί.

Λέξεις - Κλειδιά: Ψυχιατρική νόσος, θεραπεία, μετά-Ιπποκρατική Αρχαία Ιατρική.

Παθολογία

Η νοσολογία που επικράτησε νωρίς κατά την περίοδο που εξετάζουμε παρουσιάστηκε από τους Αρεταίο και τον Caelius Aulerianus. Σε αυτή σταθμός στην κατηγοριοποίηση των νόσων, υπήρξε η διάκριση σε οξέα και χρόνια νοσήματα. Ως οξέα νοσήματα περιγράφονται με ιδιαίτερη σαφήνεια από τον Αρεταίο η επιληψία, η φρενίτις και η υστερική πνιξ. Η επιληψία σε κλασική περιγραφή (grand mal) αντιπροσώπευε την κλινική έννοια όπως είναι γνωστή διαχρονικά [12]. Η φρενίτις συνοδεύονταν πάντα με πυρετό και σύγχυση και προφανώς αποτελούσε οξύ οργανικό ψυχρόςύνδρομο και οφείλονταν σε φλεγμονή των μηνίγγων και του εγκεφάλου όπως υποστήριξαν οι μεταγενέστεροι συγγραφείς (Αέτιος, Παύλος). Ως υστερική πνιξ περιγράφονται συμπτώματα πνιγμονής ανησυχίας που αποδίδονταν σε βίαιες μετακινήσεις της μήτρας από τον Αρεταίο. Η ερμηνεία αυτή εντούτοις δεν έγινε δεκτή από τον Caelius Aurelianus. Ο Γαληνός την απέδιδε σε απουσία σεξουαλικών σχέσεων.

Τα χρόνια νοσήματα ήταν η μελαγχολία και η μανία που σχετίζονταν μεταξύ τους. Αυτά παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον δεδομένου ότι σε αυτά καταχωρούνται παρατηρήσεις για τις σύγχρονες «ψυχώσεις». Η μετοχή «μαινόμενος» αντιπροσώπευε το ευρύ φάσμα των εκδηλώσεων κατά τις οποίες το άτομο είχε χάσει εν μέρει ή εντελώς τον έλεγχο της συμπεριφοράς του. Κατά τους αρχαίους ιατρούς η 'μανία' και η 'μελαγχολία' ήταν διαφορετικές εκφάνσεις της ίδιας νόσου. Κάποιοι προσέθεσαν και την 'λυκανθρωπία'. Σε προγενέστερη μελέτη υποστηρίχθηκε [12] ότι κατά την κλινική περιγραφή του Αρεταίου η μανία και η μελαγχολία κάλυπταν όλο το φάσμα των λειτουργικών ψυχώσεων. Η μανία εμφανίζεται να περιλαμβάνει καταστάσεις διέγερσης και ανησυχίας ενώ η μελαγχολία καταστάσεις απόσυρσης και αναστολής. Η μανία και μελαγχολία αποδίδονταν σε έλλειψη ισορροπίας μεταξύ των 'χυμών' [κακχυμική] του οργανισμού. Κατά τον Αρεταίο τότε συνέβαινε συγκέντρωση 'μαύρης χολής' στην κεφαλή και σε

*Κέντρο Ημέρας για Παιδιά με Αναπτυξιακές Διαταραχές, Μεσολόγγι

άλλα μέρη του σώματος [*δυσκρασία*]. Ο Caelius Aurelianus είχε διαφορετική άποψη δεχόμενος τη θεωρία του Ασκληπιάδη από τη Βιθυνία [13] που υποστήριζε ότι η παθολογία των διαταραχών εξαρτιόταν από την κατάσταση των 'πόρων' που υπάρχουν μεταξύ των 'άναρμων όγκων' από τους οποίους συνίστανται τα όργανα συμπεριλαμβανομένου και του εγκεφάλου.

Ο Ρούφος από την Έφεσο, που είχε γίνει πολύ γνωστός στην αρχαιότητα για την πραγματεία του περί μελαγχολίας, περιελάμβανε σε αυτή όλες τις μορφές της 'τρέλας' που τις απέδιδε σε βιολογικούς παράγοντες. Και οι θεραπείες που πρότεινε ήταν βιολογικές. Έχουμε μόνον αποσπάσματα από το κείμενο του που προέρχονται από αναφορές από Έλληνες, Λατίνους και Άραβες συγγραφείς [3].

Συνοψίζοντας τις απόψεις για την παθολογία της μελαγχολίας του Γαληνού ο Jackson [4] παρατηρεί ότι την θεωρούσε ως νόσο της ψυχής και ότι «ψυχολογικά αίτια μπορούν να προκαλέσουν ψυχολογικά συμπτώματα μόνον σαν αντανάκλαση της φυσιολογικής διαταραχής που αυτά έχουν προκαλέσει».

Εκτός από την 'μανία' και την 'μελαγχολία' μερικοί συγγραφείς, στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και ο Αρεταίος, περιγράφουν και άλλες χρόνιες ψυχιατρικές καταστάσεις όπως αυτές που σχετίζονται με την επιληψία, την γεροντική άνοια [λήρησις, μώρωσις] διαταραχές του ύπνου. Ο Caelius Aurelianus περιέλαβε και την ομοφυλοφιλία. Ο δε Γαληνός πραγματεύθηκε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που τα απεκάλεσε 'πάθη της ψυχής' [13].

Θεραπευτική

Δεδομένου ότι η παθολογία των ψυχιατρικών νόσων θεωρούνταν πρωταρχικά βιολογική, και οι συνιστώμενες θεραπευτικές παρεμβάσεις ήταν βιολογικές, περιβαλλοντικές - ψυχολογικές παρεμβάσεις μπορούσαν να αποτελέσουν συμπλήρωμα της κύριας θεραπείας. Ο Caelius Aurelianus πιθανόν απαντώντας σε προτάσεις για θεραπεία των ψυχιατρικών νόσων με ψυχολογικά μέσα, δηλαδή ακούοντας και μιλώντας με φιλοσόφους, παρατηρεί «Αυτοί που φαντάζονται ότι η νόσος είναι κυρίως προσβολή της ψυχής και μόνον δευτεροπαθώς του σώματος, κάνουν λάθος. Κανείς φιλόσοφος δεν έχει παρουσιάσει στοιχεία που να δείχνουν επιτυχή θεραπεία της νόσου αυτής.» Εν τούτοις αν ο ασθενής βελτιώνεται και δεν παρουσιάζει νέα συμπτώματα και επιθυμεί να

λάβει μέρος σε συζητήσεις με φιλοσόφους, να του δοθεί η ευκαιρία [2].

Τα όρια της θεραπευτικής παρέμβασης για την ψυχική νόσο τονίζονται από τον Αρεταίο που δηλώνει πως ο γιατρός δεν μπορεί να θεραπεύσει κάθε ασθενή αλλά μπορεί να βοηθήσει στην μείωση του πόνου και να καταστήσει τη νόσο λανθάνουσα. Στόχος του γιατρού είναι να ενισχύσει τη φύση επειδή «...αυτή χωρίς εκπαίδευση και μάθηση κάνει ο τι είναι σωστό...». Ανάλογη άποψη διατυπώνει και ο Ρούφος ο Εφέσιος.

Ιδιαίτερως πλούσια σε πληροφορίες είναι τα κεφάλαια για τη θεραπεία της ψυχικής νόσου που μας δίνουν οι Αρεταίος, Caelius Aurelianus, Αέτιος, Αλέξανδρος και Παύλος. Οι θεραπείες που συστήνουν αυτοί μπορεί να διακριθούν σε *μη ειδικές* σκοπός των οποίων είναι η ενίσχυση του οργανισμού γενικώς, *σε ειδικές* που στοχεύουν σε νόσους αν υπάρχει κάποια υπόθεση για τη φύση αυτών, *συμπτωματικές* για αντιμετώπιση ειδικών συμπτωμάτων, *περιβαλλοντικές - ψυχολογικές υποστηρικτικές*, *ψυχολογικές - διδακτικές*, *χειρισμός του δύσκολου ασθενή*, *φαρμακευτική αγωγή με τη χρήση ελλέβορου και άλλων φαρμάκων*.

Μη ειδική θεραπεία

Νηστεία και δίαιτα προέχουν στις συστάσεις των περισσότερων γιατρών γιατί θεωρήθηκαν ως σημαντικοί παράγοντες στην αποκατάσταση *ευκρασίας* στον οργανισμό. Μερικοί συγγραφείς παρουσιάζουν σε λεπτομέρειες τις συστάσεις των για τους ασθενείς με *φρενίτιδα*, *μανία* και *μελαγχολία*. Έτσι ο Αρεταίος συνιστά για ασθενή με *φρενίτιδα* η περίοδος της δίαιτας να είναι σύντομη και τα γεύματα να είναι υγρά, μικρά σε ποσότητα και συχνά ενώ ο Caelius Aurelianus συνιστά για τον ασθενή με *μανία* νηστεία για τρεις ημέρες και ελαφρά δίαιτα σε συνέχεια, για δε τον ασθενή με μελαγχολία γεύματα που περιλαμβάνουν πετρόψαρα, ορισμένα πτηνά κυνηγίου και δημητριακά. Παρόμοιες συστάσεις γίνονται και από τον Αέτιο και άλλους. Μπάνια, μασάζ ταξίδι αναψυχής και αλλαγή κλίματος συνιστώνται από τους περισσότερους συγγραφείς για τον ασθενή με μελαγχολία και μανία. Ένα μη ειδικό και μακρό (εννέα σελίδων) θεραπευτικό σχήμα προτείνει ο Caelius Aurelianus για τον ασθενή με μανία και μελαγχολία.

Το θεραπευτικό σχήμα που προτείνει ο Caelius Aurelianus παρουσιάζει συνοχή και πρωτοτυπία και συνοψίζεται εν συντομία. Συνιστά ο ασθενής να βρι-

σκεται σε ήσυχο δωμάτιο, κατά προτίμηση στο ισόγειο. Η θερμοκρασία να είναι ευχάριστη και τα κλινοσκεπάσματα μαλακά. Το κρεβάτι να μην βλέπει προς την πόρτα και ο ασθενής να μην έχει πολλούς επισκέπτες. Αυτοί που συνήθως τον εκνεύριζαν να αποφεύγουν τις επισκέψεις στην περίοδο έντασης της νόσου. Να γίνονται ήπιες εντριβές στα μέλη. Αν είναι ανήσυχος οι εντριβές να γίνονται με νερό μοσχισίταρου (fenugreek). Με συμπάθεια να ακούγεται και αυτοί που τον φροντίζουν να αποφεύγουν να συμφωνούν ή να διαφωνούν μαζί του. Κάποια διόρθωση των λαθεμένων ιδεών του μπορεί να επιχειρείται. Αν ο ασθενής περιέλθει σε διέγερση περισσότεροι φροντιστές να το συγκρατούν ενώ του κάνουν μασάζ στα άκρα. Αν καταστεί αναγκαίο, να ακινητοποιηθεί στο κρεβάτι χωρίς να του προκληθούν τραυματισμοί. Νηστεία και φλεβοτομή στην αρχή της θεραπείας ενδείκνυται. Βεντούζες στο κεφάλι με σκαριφισμούς μπορεί να εφαρμοσθούν. Επιθέματα στο κεφάλι μπορεί επίσης να εφαρμοσθούν. Όταν η κατάσταση του ασθενή αρχίσει να βελτιώνεται μπορεί να του επιτραπεί να βγει σε περιπάτους, να συμμετάσχει νοητικές δραστηριότητες όπως π.χ. ανάγνωση μεγαλοφώνως ή να απαντάει σε ερωτήσεις. Αργότερα μπορεί να του δοθεί η ευκαιρία να μιλήσει μπροστά σε οικεία πρόσωπα ή να συμμετάσχει σε ομήγυρη φιλοσόφων. Η χρήση φαρμάκων είναι ελάχιστη κατά τον Caelius Aurelianus. Αναφέρει μόνον τη χρήση ελλέβορου για τις υπακτικές του ιδιότητες. Ανάλογη είναι και η θεραπευτική αγωγή που συνιστά ο Αρεταίος για τη θεραπεία της φρενίτιδος. Μουσικό-θεραπεία συνιστάται επίσης, ρυθμός Φρυγίας για τη μελαγχολία και Δορικός ρυθμός για την μανία. Ο χώρος όπου κρατείται ο ασθενής και η διαίτα του συνιστούν επίσης ειδικό ενδιαφέρον και για τον Αλέξανδρο εκ Τραλλών.

Ειδική θεραπεία

Μεταξύ των θεραπειών που μπορεί να θεωρηθούν ειδικές είναι αυτές που αφορούν την μανία και την μελαγχολία και προτείνονται από γιατρούς που υποστήριζαν ότι η νόσος οφείλονταν σε ανώμαλη συγκέντρωση μαύρης χολής στην κεφαλή και άλλα μέρη του σώματος. Στόχος της θεραπείας ήταν η αποβολή της μαύρης χολής [*καθαίρειν*] και αποκατάσταση ισορροπίας των χυμών. Ο γιατρός συνιστούσε εμετό, κένωση του εντέρου με καθαρτικά, διουρητικά, νηστεία, αφαίμαξη από τον αγκώνα και την κεφαλή.

Τα φάρμακα σε χρήση προς το τέλος του 6^{ου} αιώνα ήταν αρκετά. Τα περισσότερα ήταν εκχυλίσματα φαρμακευτικών φυτών. Ο Διοσκουρίδης τα παρουσίασε

νωρίτερα σε εξαιρετική συλλογή (1^{ος} αιώνας). Μια συνοπτική παρουσίαση της φαρμακευτικής θεραπείας της μανίας και μελαγχολίας δίνεται από τον Παύλο Αιγινήτη. Για να προκαλέσει εμετό συνιστούσε *λευκό ελλέβορο* [*veratrum album*], για κένωση του εντέρου *μέλανα ελλέβορο*, *επίθυμον* [*cuscula erithymum*], *αλόη* [*aloe vulgaris*]. Παρόμοια θεραπεία συνιστούσαν και οι Αρχιγένης, Ποσειδώνιος, και Γαληνός όπως αναφέρεται από τον Αέτιο.

Λεπτομερής και συστηματική είναι και η θεραπευτική παρέμβαση που προτείνει και ο Ρούφος ο Εφέσιος. Και αυτός συνιστά φάρμακα για κένωση του εντέρου, φλεβοτομία αν χρειάζεται, και διαλλείματα στη θεραπεία και προσοχή μήπως αυτή προκαλέσει βλάβη. Συνιστά επίσης προσεκτική χρήση οίνου όπως και σεξουαλική συνουσία που κάνει καλό στη μελαγχολία. Παρόμοια σύσταση περί των *αφροδισίων ωφελείας* έκαναν ο Παύλος Αιγινήτης και ο Γαληνός για την μελαγχολία και την μανία.

Εδίκη ήταν και η θεραπεία της υστερικής πνιγός από τους ιατρούς που πίστευαν όπως ο Αρεταίος ότι η νόσος αυτή οφείλονταν σε ανώμαλες κινήσεις της μήτρας στην κοιλιακή κοιλότητα. Η μήτρα θεωρούνταν σαν ιδιότροπο 'ζώο μέσα σε ζώο' που τις άρεσαν οι ευώδεις και αποστρέφονταν τις άσχημες μυρουδιές. Γι' αυτό στην ασθενή δίνονταν να μυρίσει παλιά ούρα ή καμένο μαλλί ενώ εισάγονταν στα γεννητικά όργανα ευώδεις ουσίες όπως Αιγυπτιακό μπαχάρι και κανέλλα. Ταυτόχρονα πιέζονταν η κοιλιά προς τα κάτω με τα χέρι και προκαλούνταν ππαρμός ώστε η μήτρα να επανέλθει στη φυσιολογική της θέση.

Συμπτωματική θεραπεία

Η θεραπεία που συνιστάται για τον ασθενή σε διέγερση που έχει δυσκολία στον ύπνο μπορεί να θεωρηθεί ως συμπτωματική. Ο Αρεταίος συνιστούσε τρίψιμο με μηκόνιο στο μέτωπο στη μύτη και τα αυτιά. Αργότερα ο Αέτιος και ο Αλέξανδρος συνιστούσαν την εσωτερική χορήγηση του μηκωνίου. Κάποιες περιβαλλοντικές ρυθμίσεις για τον ασθενή που υποφέρει από αϋπνία και μπορούν να το κοιμίσουν προτείνονται από τον Αρεταίο και τον Caelius Aurelianus παρουσιάζουν ενδιαφέρον, όπως ο οικείος ήχος του νερού που στάζει, το μουρμουρητό των κυμάτων για το ναυτικό, ο γλυκός ήχος του φλάουτου για το μουσικό ή ο θόρυβος των παιδιών του σχολείου για το δάσκαλο.

Ψυχολογική υποστηρικτική θεραπεία

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω ο Caelius Aurelianus περιέλαβε ψυχολογικά στοιχεία στην θεραπεία της μανίας και μελαγχολίας. Ο Αρεταίος επίσης παρουσιάζεται πολύ ευαίσθητος στις ειδικές ψυχολογικές δυσκολίες κατά το χειρισμό του ασθενή με φρενίτιδα (delirium). Άλλοι συγγραφείς εντούτοις δεν εμφανίζουν ειδικό ενδιαφέρον στις ψυχολογικές απόψεις της θεραπείας.

Ψυχολογική – εκπαιδευτική

Ο Γαληνός πραγματεύτηκε ορισμένα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν κάποιες προσωπικότητες όπως εκρήξεις θυμού, φθόνο και άλλα και τα ονόμασε 'πάθη της ψυχής'. Για τη θεραπεία των παθών ο Γαληνός συνιστούσε μια αποκλειστικώς ψυχολογικού τύπου θεραπεία που μπορούσε να την προσφέρει ένας σοφός άνθρωπος, ένας δάσκαλος ή ένας φιλόσοφος που θα μπορούσε να εκπαιδεύσει το άτομο στην αυτογνωσία και σε νέους τρόπους έκφρασης του εαυτού [14]. Η θεραπεία που προτείνει ο Γαληνός μοιάζει με τις σύγχρονες μορφές θεραπειών της συμπεριφοράς.

Χειρισμός του δύσκολου ασθενή

Μια σύντομη αναφορά γίνεται εδώ για το χειρισμό του δύσκολου ασθενή. Με κάποιες εξαιρέσεις όπως π.χ. ο Celsus [16] που συνιστούσε ότι η καταβύθιση σε ψυχρό νερό μπορούσε να είναι ωφέλιμη, οι γιατροί συνιστούσαν ότι ο ασθενής μπορούσε να δεθεί και να ακινητοποιηθεί στο κρεβάτι χωρίς η παρέμβαση να προκαλεί πόνο. Ο Caelius Aurelianus αμφισβητεί τη γνώμη εκείνων που διατείνονται ότι πόνος μπορεί να επιφέρει βελτίωση σε όργανα που ήδη βρίσκονται σε πόνο.

Μαύρος ελλέβορος

Μια σύντομη αναφορά στο ελλέβορο είναι χρήσιμη επειδή το φάρμακο αυτό χρησιμοποιήθηκε κατεξοχήν για τη θεραπεία της μανίας και της μελαγχολίας στην αρχαιότητα. Οδηγός μας είναι ο Πεδάνιος Διοσκουρίδης από την Ανάζαρβο της Κιλικίας (1^{ος} αιων μΧ) [15] και το μνημειώδες βιβλίο του 'Περί Ὑλης Ιατρικής'. Ο μαύρος ελλέβορος αποκαλούμενος και 'μελαμπόδιον' από κάποιον μάντη Μελάμπους που θεράπευσε με αυτό τις κόρες του βασιλιά Προίτου του Άργους που έπασχαν από μανία. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι ήταν χρήσιμος

στη θεραπεία της επιληψίας, μελαγχολίας, μανίας, αρθρίτιδα, και ποικίλες άλλες διαταραχές συμπεριλαμβάνοντας και δερματικές παθήσεις. Ο ελλέβορος αποκαθαίρει το άτομο. Καλή ποιότητα ελλέβορου φύονταν στα Αντίκυρα αλλά και στα όρη Ελικών, Παρνασσός και Αιτωλίας.

Η φροντίδα του ασθενή

Οι πληροφορίες που μας παρέχονται στα ιατρικά κείμενα δείχνουν ότι η φροντίδα του ψυχιατρικού ασθενή αποτελούσε ευθύνη της οικογένειας. Αν η οικογένεια αδυνατούσε να φροντίσει και να προστατεύσει τον ασθενή αυτός αφήνονταν μόνος στους δρόμους με τους φτωχούς και ανέστιους [17,18]. Παρά την ίδρυση νοσοκομείων σε όλη την έκταση του βυζαντινού κράτους με την πρωτοβουλία θρησκευτικών ηγετών δεν αναφέρεται εισαγωγή σε αυτά ψυχιατρικών ασθενών [19]. Το πρώτο νοσοκομείο που αναφέρεται ότι ανέλαβε τη φροντίδα ψυχιατρικών ασθενών υπήρξε στην Αλεξάνδρεια (maristan) στην εποχή ήδη του Ισλάμ (873 μ.Χ.) [9]. Στο Βυζάντιο απροστάτευτοι ασθενείς μπορούσαν να βρουν καταφύγιο σε ξενώνες τα 'καταγώγια' σε εκκλησίες στην Κωνσταντινούπολη όπως ο Αγ. Παντελεήμων [20] και η Αγ. Αναστασία [21] και σε μοναστήρια στις επαρχίες [17]. Η απόδοση της ψυχικής νόσου σε δαιμονική παρέμβαση ίσως μπορεί να ερμηνεύσει την αμφιθυμική στάση της εκκλησίας προς τους ψυχικά ασθενείς.

Συμπεράσματα

Συγκρινόμενη με την πρόοδο που έχει επιτελεσθεί στην εποχή μας στην κατανόηση και θεραπευτική αντιμετώπιση της ψυχικής νόσου, η πρόοδος που επιτελέσθηκε στην περίοδο των 6 αιώνων που εστίασε η παρούσα μελέτη, μπορεί να θεωρηθεί περιορισμένη. Εντούτοις, η αξία των ρασιοναλιστικών απόψεων της αρχαίας ιατρικής μπορεί περισσότερο να εκτιμηθεί όταν λάβουμε υπόψη τις μη ευνοϊκές ιστορικές και πολιτιστικές συνθήκες που επικρατούσαν τον καιρό εκείνο. Η χαρακτηριστική απόδοση της ψυχικής νόσου σε βιολογικά αίτια και όχι σε προβλήματα της ψυχής αποτελεί λαμπρό υπόδειγμα ανθρωπισμού και βαθιά κατανόηση της φύσης του ανθρώπου από τη αρχαία ιατρική αν και οι προλήψεις και δαιμονολογικές ερμηνείες της ψυχικής νόσου επικρατούσαν στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον [22,23]. Επίσης ο τονισμός της ωφέλειας από τη σεξουαλική δραστηριότητα ασθενών με μανία και κατάθλιψη στην Αλεξάνδρεια τον 7^ο μ.Χ. αιώνα δεν

βρίσκονταν σε αρμονία με τη διδαχή για σεξουαλικό αυτοέλεγχο, την ιδανικοποίηση της παρθενίας και της ιδέας της αμαρτίας που σχετίζονταν με τη σεξουαλική εκδήλωση [24].

Βιβλιογραφία

1. Adams F (ed. and trans.) (1978) *The Extant Works of Aretaeus the Cappadocian*. London, Sydenham Society, 1856, and Boston, Longwood Press, pp.56. 222, 65
2. Drabkin IE (ed. and trans.) (1950) *Acute Diseases and Chronic Diseases*, by Caelius Aurelianus. Chicago, University of Chicago Press, pp. 563, 901, 551
3. Pormann PE (ed. and trans.) (2008) *On Melancholy*, by Rufus of Ephesus. Tübingen, Mohr Siebeck pp.48, 4.
4. Jackson SW.(1996) Galen on mental disorders, *Journal History of Behavior Sciences*, 5: 365-384, pp. 375
5. Raeder I (ed) (1964) *Synopsis ad Evstathium Libri ad Evnapium*, by Oribasius. Lipsiae, Corpus Medicorum Graecorum, 1926, and Amsterdam: A.M. Hakkert
6. Olivieri A (ed.), (1950) *Aetii Amideni Libri Medicinales V-VIII*. Berlin: Corpus Medicorum Graecorum, pp.136-161
7. Puschmann T (ed. and trans.) (1963) *Die Werke des Alexander Trallianus*, vol. I. Wien: 1878, and Amsterdam A.M. Hakkert
8. Heilberg JL(ed)(1921) *Paulus Aegineta*. Lipsiae: Corpus Medicorum Graecorum
9. Nutton V (2013) *Ancient Medicine*. (2nd edition), London: Routledge, p. 302
10. Sigerist RE (1961) *A History of Medicine*. New York, Oxford University Press, vol. I,p. 115
11. Pigeaud J (2010) *Folie et Cures de la Folie*. Paris: Les Belles Lettres
12. Kotsopoulos, Aretaeus the Cappadocian on mental illness. *Comprehensive Psychiatry* 1986, 27:pp.171-179
13. Vallance JT, (1990) *The Lost Theory of Asclepiades of Bythnia*. Oxford, Clarendon Press
14. Harkins PW, (trans.)(1963) *Galen on the it Passions and Errors of the Soul*. Ohio State
15. Wellman (ed)(1999) *Pedanii Dioscuridis of Anazabra: De Materia Medica Libri Quinque*, vol II. Berlin 1906, and Hildesheim: Weidmann,pp. 306-308
16. Spencer WC (trans.)(1960) *Celcus de Medicina*. Harvard University Press, pp.303
17. Dols M,(1983)'Insanity in Byzantine and Islamic Medicine' in, J Scarborough (ed.), *Symposium on Byzantine Medicine*. *Dumbarton Oaks papers* No 38, 1:135-148
18. Horden (1993) P. Responses to possession and insanity in the earlier Byzantine World. *The Society for the Social History of Medicine*, 6,pp. 177-194
19. Miller TS (1997) *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore: The John Hopkins University Press
20. Crisafulli VS and Nesbitt JW (1997)*The Miracles of St. Artemios*. Leiden: EJ Brill, p. 114
21. Migne J-P, S. Andreas Sali Vita. *Patrologiae Graecae*, vol. 111, col. 628-888
22. Vakaloudi A (2001) *Magic as Social Phenomenon in Early Byzantium* (in Greek), Athens Publ. Enalios
23. Greenfield RPH (1988) *Traditions of Belief in Late Byzantine Demonology*. Amsterdam: Adolf M Hakkert
24. Brown P. (1988) *The Body and Society. Men, Women & Sexual Renunciation in Early Christianity*. Columbia Classics in Religion, New York

